

EBÜZZİYA TEVFIK'İN YAZDIĞI HASAN SABBABH BİYOGRAFİSİ
Biography Of Hasan Sabbah Written By Ebuzziya Tefvik

Hasan AKGÜL¹

¹ Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi Rektörlük, Türk Dili Bölümü, hakgul@bartin.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1744-9480
Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 25.07.2021
Kabul/Accepted: 24.10.2021

DOI:10.20322/littera.974313

Anahtar Kelimeler: Ebüzzıya
Tevfik, Hasan Sabbah,
Biyografi

ÖZ

XIX. asrın önemli aydınlarından bir olan Ebüzzıyâ Tefvik, döneminin en üretken şahsiyetleri arasında yer almaktadır. Türk edebiyatına, kültürüne ve düşünce dünyasına önemli hizmetlerde bulunan Ebüzzıya, yazılarıyla yaşadığı döneme ve sonraki dönemlere ışık tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki aydınlanmasında büyük katkılarda bulunmuştur. Birçok yayın organı içerisinde yer alarak Batı ve Doğu medeniyetlerinde iz bırakmış çok sayıda ismi tanıtmış ve onlar hakkında önemli eserler yazmıştır. Tercüme-i hâl yazımının önemli isimlerinden biri olan Ebüzzıya Tefvik Batı ve Doğu Medeniyetlerine ait isimlerin toplum tarafından tanınmasında büyük rol oynamıştır. Ebüzzıya Tefvik'in Latin harflerine aktardığımız bu metni de tarihte önemli bir iz bırakmış, tarihte ilk teröristleri ve ilk suikastçileri yetiştiren kişi olarak anılan Hasan Sabbah'ın merak uyandıran hayatı hakkındadır.

Bu çalışmada öncelikle Hasan Sabbah'ın hayatı hakkında genel bilgiler verildikten sonra Ebüzzıya Tefvik'in Türk kültür hayatı için önemi ve yaptığı çalışmalardan bahsedilmiştir. Sonuç kısmından sonra Ebüzzıya Tefvik'in Hicri 1300 (Miladi 1882-83) yılında Galata'da bulunan ve kendi adıyla anılan matbaasında bastırıp yayınladığı Hasan Sabbah'ın merak uyandıran "Tercüme-i hal"i, araştırmacıların istifadesine sunulması amacıyla Latin alfabesine aktarılmıştır.

ABSTRACT

XIX. Ebüzzıya Tefvik, one of the important intellectuals of the century, is among the most productive personalities of his time. Ebüzzıya, who provided important services to Turkish literature, culture and world of thought, shed light on the period he lived in and the following periods with his writings. He made great contributions to the enlightenment of the Ottoman Empire in the last periods. He took part in many publications and introduced many names that left their mark on Western and Eastern civilizations and wrote important works about them. Ebüzzıya Tefvik, one of the important names of biography writing, played a great role in the recognition of the names of Western and Eastern Civilizations by the society. This text of Ebüzzıya Tefvik, which we have translated into Latin letters, is about the intriguing life of Hasan Sabbah, who left an important trace in history and is known as the person who trained the first terrorists and the first assassins in history.

In this article, first of all, general information about Hasan Sabbah's life is given. Then, the importance of Ebüzzıya Tefvik for Turkish cultural life is briefly mentioned. After the conclusion part, the intriguing translation of Hasan Sabbah, which was printed and published by Ebüzzıya Tefvik in his printing house in Galata in 1300 Hijri (1882-83), was transferred to the Latin alphabet in order to be presented to the researchers.

Keywords

Ebüzzıya Tefvik, Hasan Sabbah, Biography

Atıf/Citation: Akgül, H. (2021), "Ebüzzıya Tefvik'in Yazdığı Hasan Sabbah Biyografisi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 804-820.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Hasan AKGÜL, hakgul@bartin.edu.tr

GİRİŞ

Asıl adı, "El-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. El-Hüseyin b. Muhammed es-Sabah el-Himyerî er-Râzî" olan Hasan Sabbah'ın doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak, hicri 430-440 (1046-47/1053-54) yılları arasında Kum şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir. Hasan Sabbah, hayatını anlattığı "Sergüzeşt-i Seyyidina" adlı eserinde soyunu Himyeri krallarına dayandırmakta ve babasının Yemen'den Kûfe'ye daha sonra Kum şehrine göç ettiğini ifade etmektedir (Özaydın, 1997:347). İlk din eğitimini On İki İmam mezhebinin kalelerinden biri olan Kum'da alan Hasan Sabbah, daha çocuk yaşta babası IX. yüzyıldan beri "Dâî"lerin faaliyet merkezlerinden biri olan Rey şehrine göç etmiştir. Âlim bir kişi olan babası Ali b. Muhammed, oğlunun eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. Kabiliyetli bir çocuk olan Hasan Sabbah, küçüklükten beri ilim öğrenmeye merak salmıştır. Bu merak sayesinde dini ve pozitif ilimleri tahsil ederek kendini çok iyi yetiştirmiştir.

Hasan Sabbah, ilk gençlik yıllarına kadar ailesinin mensup olduğu On İki İmam mezhebine bağlı kalmıştır. Daha 17 yaşında iken bir Fatimî "Dâî"si olan Emir Zarrâb ile karşılaşması hayatının dönüm noktası olmuştur. Emir Zarrâb'ın fikirlerinden etkilenen Hasan Sabbah, İsmailiye mezhebine intisap etmiştir. İsmailiye mezhebine intisap ettikten, İsfahan ve çevresinde iki yıl davette bulunduktan sonra Mısır'a gitmiştir. Kahire'ye ulaştığında, Müstansır-Billah ile görüşmüştür. Mısır'da bir süre bulunan Hasan Sabbah, Müstansır-Billah'ın ölümünden sonra buradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Tekrar İran'a dönen Hasan Sabbah, "Batınîlik" propagandası yaparak mezhebini yaymaya çalışmıştır. Uzun yıllar mezhebinin propagandasını yapan Hasan Sabbah, özellikle coğrafik olarak kontrol edilmesi güç olan Deylem ve çevresindeki savaşçıları kendi yanına çekmiş, yaptığı propagandayla buradaki halkın sempatisini kazanmıştır. Böylece bu bölgede tahakküm kuran Sabbah'ın işi kolaylaşmıştır. Kısa bir süre sonra da bu bölgede bulunan müstahkem bir kaleye çekilerek 1090 yılında "Nizârî-İsmâilî Devleti"ni kurmuştur. Karargâh olarak seçtiği ve mezhepçi devletini kurduğu bu kalenin adı "Alamut Kalesi"ydi. Deylem lehçesinde "Kartal Yuvası" anlamına gelen ve faaliyetlerini sürdürdüğü bu kaleyi "Beldetü'l-ikbâl" şeklinde isimlendirmiştir.

"Nizârî-İsmâilî Devleti"ni kurduktan sonra, Büyük Selçuklu Devleti ve Abbasiler için her zaman tehlike arz eden Sabbah, birçok "fedai" yetiştirmiştir. Yetiştirdiği bu "fedâ'iler" ile çok sayıda suikast gerçekleştirerek etrafa korku salmışlardır. Bu suikastler içerisinde en önemli olanı, Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlayan "Nizâmü'l-mülk suikastı"dır. Büyük Selçuklu Devleti çöküş sürecine girmesini kendi lehine çeviren Hasan Sabbah, başka kalelerin de alınmasını sağlayarak devletin etki alanını genişletmiştir.

Alamut Kalesi'ni karargâh olarak seçtikten sonra devletini buradan yöneten ve ölümüne kadar buradan ayrılmayan Hasan Sabbah, 1124 yılında hastalanmıştır. Öleceğini tahmin eden Sabbah, Lemeser Kalesi komutanı Kiyâ Büzürgümmid'i halefi olarak belirledikten sonra 23 Mayıs 1124 tarihinde ölmüştür.

Osmanlı aydınlanmasının önemli simalarından olan Ebüzziya Tevfik, 1849 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Osmanlı toplumu açısından oldukça çalkantılı bir dönemde doğan Ebüzziya, kendini çok iyi yetiştirmiştir. Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca ve Rumca öğrenen Ebüzziya, döneminin en önemli aydınlarından birisi

olmuştur. Osmanlı toplumunda gazete ve mecmuaların öneminin gittikçe artmasıyla dönemin önemli yayın organlarından olan "Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis" ve "Tasvîr-i Efkâr"da yazılar yayımlamıştır. Basın dünyasına bir hayli ilgi duyan Ebüzziya Tefvik, ömrü boyunca birçok gazete ve mecmuanın içerisinde yer almış hatta bunların birçoğunun basımını da kendi üstlenmiştir. 27 Ocak 1913 tarihinde vefat eden Ebüzziya Tefvik; matbaa, gazete, mecmua, hat ve süsleme gibi birçok alanda Türk toplumunun kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Bu anlamda Ebüzziya Tefvik, tercüme, biyografi, takvim, antoloji, derleme, tiyatro, gazete, araştırma gibi değişik alanlarda alanda Türk kültür hayatına çok sayıda eser kazandırmıştır. Tefvik'in eserlerini şöyle kategorize edebiliriz:

Salnâme-Takvim

Sâlnâme-i Hadika, Sâlnâme-i Ebüz Ziya, Sâlnâme-i Kameri, Rebi-i Marifet- Sâlnâme-i Ebü'z Ziyâ.

Araştırma-İnceleme

Millet-i İsrâiliyye, Ne Edât-ı Nefyi Hakkında Tetebbuât, Yeni Osmanlılar Tarihi, Lûgât-ı Ebu'z Ziyâ.

Anı

Makame-i Tevkîfiyye,

Piyes

Ecel-i Kazâ, Habîbe Yâhut Semâhât-ı Aşk.

Tercüme

Tarîk-i Refâh, Franklen'in Serveti hakkında Nesâyihi, Üç Yüzlü Bir Karı.

Derleme Eserleri

Reşid Paşa Merhumun Bazı Âsâr-ı Siyâsiyyesi, Numune-i Edebiyyât-ı Osmâniyye, Cümel-i Müntehabe-i Kemal, Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye, Muharrerât-ı Husûsiyye-i Âkif Paşa, Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Siyâsiyyat- Şinasi, Namık Kemal, Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat- Şinasi, Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat- Kemal, Tazarruât-ı Sinân Paşa, Müntehabât-ı Tasvir-i Efkâr, Makalât- Kemal, Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makalât-ı Şinasi

Biyografi

Gutenberg ve İhtirâ-ı Fenn-i Tab, İbn Sînâ, Galileo, Napolyon, Diyojen, Benjamin Franklin, Büffon, Hassan bin Sabbah, Ezop, Yahya bin Hâlid Bermek, Hârûn Er Reşid, Jan jak Russo, Namık Kemal, Nikola Şamfor, Sürûr-i Müverrih, İmparator Wilhelm, Nef'i, Kemal, Kemal Bey'in Tercüme-i Hâli (Yavuz ve Kara, 2019:45-52).

Ebüzziya Tefvik'in biyografi alanında yazdığı eserlerden İbn-i Sina üzerine Yıldız (2019:538-555), Namık Kemal üzerine Tuğluk (2018: 170-199) ve Jan Jak Russo üzerine Ocak (2019:471-486) bir inceleme makalesi yayımlamıştır. Bunların dışında kalan biyografik eserler üzerine henüz bir çalışma yapılmamıştır. Biz de Tefvik'in

Türk kültür hayatına kazandırdığı bu biyografik eserlerden Hasan Sabbah'ın biyografisini inceledik. Latin harflerine aktardığımız bu eser Hicri 1300 (Miladi 1882-83) yılında Galata'daki Matbaa-yı Ebüzziya'da tabedilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Melih Cevdet Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu K753 numarada kayıtlı olan eser 36 sayfadır.

1. EBÜZZİYA TEVFİK'İN YAZDIĞI HASAN SABBAH BİYOGRAFİSİ HAKKINDA

Ebüzziya, Hasan Sabbah'ın doğum yılı ve doğum yerini verdikten sonra onun 35 yaşına kadar olan hayatını tek cümleyle özetlemiştir. Buna göre hicri 430-440 arasında Irak'ta doğan Hasan Sabbah önceleri Şia'nın On İki İmam mezhebini benimserken hocası Abdülmelik, ona Şia'nın İsmailiyye mezhebini kabul ettirmiştir.

Ebüzziya, yazının başından sonuna kadar Hasan Sabbah'ın hile ve kurnazlıktaki maharetine vurgu yapmaktadır. Kandırma, yanıltma, etkileme konularında kıvrak bir zekaya sahip olduğunu ifade etmektedir. Hasan Sabbah'ın Nizâmü'l-mülk'e intisap etmesi onun itibarını arttırmış hatta onu Selçuklu padişahı Melikşah'a da yakınlaştırmıştır. Bu yakınlığı fırsat bilen Hasan Sabbah, hemen Melikşah'ı etkileyip aldatma yollarını düşünmüştür. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için türlü davranışlar sergilemiştir. Ancak Nizâmü'l-mülk'ün damadı Ebu Müslim, Sabbah'ın hal ve hareketlerinden onun gerçek niyetini fark etmiştir. Bundan dolayı Nizâmü'l-mülk'e giderek onun zühd ve takvasına inanmaması gerektiğini söylemiştir. Onun maksadının iyi olmadığını, bu maksadını da gerçekleştirmek için fırsat kolladığını, bu fırsatı ele geçirdiğinde büyük bir fitne kopacağını ve çok kan akacağını dile getirmiştir. Ebu Müslim, Hasan Sabbah'ın fitnedeki maharetini bildiği için bu düşüncelerini sadece Nizâmü'l-mülk'e söylemiştir. Hasan Sabbah'ı nizâmü'l-mülk'ten uzaklaştırma yollarını düşünen Ebu Müslim, bu konudaki düşüncelerini hızlandırmıştır. Bir yandan da ona olan kını giderek artmıştır. Bu da onda Hasan Sabbah'ı öldürme düşüncesini doğurmuştur. Nihayetinde onu öldürmeye karar vermiştir. Ancak Ebu Müslim, hal ve hareketlerinde en ufak bir ipucu vermeyecek kadar ihtiyatlı davranmışsa da Hasan Sabbah, kıvrak zekâsı sayesinde Ebu Müslim'in bu niyetini sezmiştir. Bu sezgiden sonra Hasan Sabbah, bir gece fırsatını bularak Nizâmü'l-mülk'ün yanından kaçmıştır. Bu durum da Ebüzziya'nın Hasan Sabbah hakkında sarfettiği sözlerini kanıtlar niteliktedir.

Ebüzziya, bu kısımdan sonra Hasan Sabbah'ın Mısır'a kadar gidip Mustansır ile görüşmesi ve orada da umduğunu bulamamasına değinerek Mısır'dan dönerek Suriye ve Diyarbakır üzerinden Alamut Kalesi'ne geldiğini ifade etmiştir. Müstahkem bir mevkiye bulunan Alamut Kalesi'ni görür görmez bu kalenin işine yarayacağını anlamıştır. Ardından mezhebinin propagandasını yaparak bölge halkını etkileyerek mezhebine binlerce taraftar bulmuştur. İyice güçlenen Hasan Sabbah, kaleyi hükmü altında bulunduran 'Âmil'e giderek kaleye el koyduğunu söylemiştir. 'Âmil ilk başta Hasan Sabbah'ın latife yaptığını sanmış. Ancak Hasan Sabbah, "Artık kaleye ben malik oldum." diyerek 'Âmil'i ailesi ve eşyalarıyla birlikte kaleden atmıştır. Kaleyi tahakkümü altına alan Hasan, civar memleketlere emr-nâmeler göndererek İsmailiyye devletinin kuruluşunu ilan etmiştir.

Ebüzziya, metnin geri kalan kısmında Alamut Kalesi'nin kuşatılması, Hasan Sabbah'ın Nizâmü'l-mülk'ü öldürtmesi, kurduğu devletin güçlenmesi, insanları nasıl cezbedtiğinden, fedailerinin yaptığı suikastlerden, fedailerin ona duyduğu sadakattan, Alamut Kalesi'nde cenneti andıran bahçeden, ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Hasan Sabbah'ın fedailerine haşhaş vererek onları uyuşturduğunu ifade eden Ebüzziya, Fransızca'da katil anlamına gelen "assassin" kelimesinin haşhaş kelimesinden alındığını dile getirmiştir. Bu bilgiyi verdiği dipnotta Voltaire'nin Lugat-ı Felsefiyyât adlı eserine dayandırmıştır. Bu kısımda, Hasan Sabbah ile Nizâmü'l-mülk'ün aynı hocadan ders gören iki arkadaşı olduğu meselesine de açıklık getiren Ebüzziya, bu iddianın bazı Avrupalı tarihçiler tarafından ortaya atıldığını ve tamamen asılsız olduğunu dile getirmiştir. Metnin sonlarında Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'nde hüküm sürdüğü otuz beş sene boyunca sadece iki defa dışarı çıktığının rivayet edildiğini söylemiştir. Son olarak Hasan Sabbah'ın ölümünden, devletinin Hülagu tarafından ortadan kaldırılmasından bahsederek metni bitirmiştir.

Ebüzziya, anlatım tekniği olarak açıklayıcı ve öyküleyici anlatım tekniklerini bir arada kullanmıştır. Hasan Sabbah'ın mezhebini yayma çabaları, seyahatleri, fedaileri, fedailerinin kendisine olan sadakati, mezhebine taraftar kazanmak amacıyla halkı nasıl cezbedtiği, karşılaştığı kişiler gibi verilen bilgiler açıklayıcı anlatım tekniğinin kullanıldığı kısımlardır. Hasan Sabbah'ın hayatının baştan sona akıcı bir üslupla anlatılması, fedailerinden bahsettiği kısımlar ise öyküleme tekniğinin kullanıldığı yerlerdir. Ebüzziya'nın kaleme aldığı bu eser bilimsel bir biyografi olmaktan ziyade biyografik bir roman izlenimi vermektedir. Zira müellif, Hasan Sabbah'ın hayat hikayesini anlatırken objektif bir tutum sergilememiştir. Birçok yerde öznel ifadeler kullanarak kendi düşüncelerini de belirtmiştir. Örneğin Hasan Sabbah'tan bahsederken sürekli olumsuz sıfatlar kullanması, mezhebinin sapkın bir mezhep olduğunu belirtmesi, Hülagu'nun onun devletini ortadan kaldırmasını överek takdire şayan bir eylem olduğunu belirtmesi bunun kanıtıdır.

2. EBÜZZIYA TEVFIK'İN YAZDIĞI HASAN SABBAB BİYOGRAFİSİ

HASAN BİN SABBAB

Hasan Sabbah 430 ile 440 seneleri arasında Irak'da dünyaya gelerek 35 yaşına kadar bir hayli memâlikde serseriyaneyne seyahatla ibtidâ İsnâ 'Aşeriye mezhebine temessük itmiş idi. Muahharen mu'allimi olan Abdümelik o mezhebden 'udûl ve galât-ı Şî'a'dan İsmâ'îliyye* denilen mezhebi ihtiyâr ve kabûl itdirmişdir.

475 sene-i hicriyesinde meşâhîr-i vüzerâ-yı İslam'dan Nizâmü'l-mülk'e intisab itmesiyle her fende ibrâz eylediği kemâl ve bâhusûs izhâr itdiği vera' u takvâ sayesinde müşarûn-ileyhin nezdinde fevka'l-gâye i'tibâr kazanarak hatta kendisini Melikşâh-ı Selçûkî'ye kadar takdîm itdirmiş ve bu takrîb ile huzur-ı pâdişâhiye dahi girüp çıkmağa ve me'mûl vechle mazhar-ı iltifatı olacak suretde müşarûn-ileyhi dahi iğfâle fırsat-yâb olmuş idi.

* Mîle ü nahl ve şerh-i mevâkîf vesâir kütüb-ı kelâmiyede mufassalan muharrer olduğu üzere Ca'fer Sâdık'ın oğlu İsmail'in imâmetine zâhib ve İmâm Musa Kâzım ile evlâdının imâmetini münkir olanlara İsmâiliyye itlâk olunur. Bunlar da birer ma'na ile Bâtiniyye Karâmata, Seb'iyye, Babakiyye ve Muhammediyye namlarıyla birkaç fırkaya ve bu fırkalar da diğer 'unvânlarla birçok şu'beye ayrılır. Hasan Sabbah ise İsmâiliyye'den Bâtiniyye fırkasının reisi idi. (Yazarın dipnotu.)

Hasan Sabbah, Nizâmü'l-mülk ile pâdişâhı izhârından hâlf olmadığı diyânet-i ca'liyye vü 'ulûm u ma'ârif-i garîbe igfâle muvaffak olduğu halde Nizâmü'l-mülk'ün damadı olan Ebû Müslim, Hasan'ın bin dürlü rayb ve riyâ nikâblarıyla setr itmek istediği çehre-i mel'ânetini kuvve-i zekâ vü 'irfân ve bâhusûs tecessüsdeki dikkat ve im'ân sayesinde tamamıyla keşfetmesinden herifin mekâyidine meydan vermemek 'azmine düşmüş idi. Ebû Müslim Hasan Sabbah'ın evzâ' ve harekâtından hiss eylediği makâsıd-ı mel'ûnâneye kuvvet-i kalb hâsıl ittikten sonra bir gün kayınpederi Nizâmü'l-mülk'ün nezdine giderek birçok mukaddemât-ı hikemiyye ve emsâl-i târihiyye bastıyla beraber Sabbah'ın zühd ü takvâsına 'itibâr etmemesini ve izhâr eylediği tavr-ı vera'-ı tervîc meramını mucib olacak vesâili istihsâle kadar vakt-i fırsat kazanmaktan ibaret olarak maksadını ise gerek kendisini ve gerek sultan ile sâir ricâl-ı devleti igfâldeki devam ve muvaffakiyeti sayesinde yakında icrâyâ kıyâm ve mübâşeret itmekliği ekvâ-yı melhûzâtta bulunduğunu ve hurûcu halinde kopacak fitnenin birçok seyl-âbe-i hûn ile bertaraf olabileceğini beyân ile böyle bir hadîse-i belâyâ meydan virmemelerini Mısırân'a¹ ihtâr itmiş idi. Halbuki Hasan Sabbah'ın etvâr-ı ca'liyesindeki elvân-ı hakikat ve metânetin bahş ettiği emniyet Nizâmü'l-mülk gibi fetânet ü irfân ile meftûr u meşhûr olan bir serveri ihtârât-ı vak'anın ve himâyetinde neş'et eylediğine ve binâen'aleyh damadının hakâ'ik-binâne olan şu vesâyâsını Hasan'ın nezd-i pâdişâhîde hâiz olduğu imtiyâz ve şerefi istirkâb eylemesi gibi- en 'âdî adamların düşünebileceği- bir fikre zâhib eylemiş idi.

Ma'amâfih Ebû Müslim sırasını düşürdüğü ihtârât sâbikasını kayınpederine tekrar ile herifin def-i esbâbını isti'câle çalışır ve hâlbuki ifâdâtının aksine te'sir iderek Hasan'ın gittikçe rağbet ü haysiyyetini artırdığını görmekle herife olan gayz ü şiddetini artırır idi. Fakat Hasan'ın desâis ü şeytanâtdaki mahâretini bildiği cihetle hakkındaki su-i zannını kayınpederinden mâ'adâ kimseye açmamış ve hatta evvelki tarz-ı hürmetini dahi bozmamış idi. Nihâyet Ebû Müslim bu dâhiye-i dü-pânın mahvına bi'z-zât kendisi teşebbüs iderek ber-takrîb Hasan'ı öldürmeye kat'iyen karâr virdi. Ne çare ki Hasan Sabbah kendisinin muzmerini keşfe kâdir olan ezkiyâ ile izhâr ittiği reng-i riyâyâ firîfte olan safvet-i kalb ashâbını pek a'lâ tanıdığı ve belki bir dâireye tereddüd ü intisâbdan ol kâffe-i havâs şeytâniyyesine mürâca'atla o daire halkının ezkiyâ vü asfiyâsını hâdde-i im'ân ve imtihândan geçirerek harekâtını bu iki sınıfa göre idâre itmeyi ikdâm-ı vezâifden bildiği cihetle muma-ileyh Ebû Müslim Hasan'ın i'dâmını tasmîmden sonra harekât ve mu'âmelâtında- ednâ bir ser-rişte-i iştibâh dahi virmeyecek kadar- ittirâd u ihtiyâtı iltizâm eylemiş iken nasılsa yine bir şüpheyeye düşerek bir gece Nizâmü'l-mülk dairesini terk-i firâr eylemiş idi.

Hasan Sabbah böyle bir şüphe ile Ebû Müslim'in hançer-i 'adlinden yakayı kurtardıktan sonra mu'allimi Abdülmelik'in nezdine 'azîmetle vesâil-i hurûcunu müşâvere vü tasmîmden sonra mezheb-i bâtilını tesadûf vü iknâ' eyleyeceği sâde-dilâna telkîn maksadıyla iki sene kadar vilâyetden vilâyete dolaşarak Mısır'a vâsıl olmuşdur.

Orada ise evlâd-ı 'Alî'den Mustansır'la mülâkât ittiğinde muma-ileyhi merâmını tervîciye pek müsâ'id bulmuş ve çünkü Mustansır halkdan kendi nâmına istihsâl-ı bî'at için böyle bir cerbezeli sâhib-i da'vete muhtâc bulunmuş

¹ Basra ile Kûfe şehirleri.

idi. Binâen aleyh gezdiği yerlerde halkı kendine da'vet maksadıyla Hasan Sabbah'a bir hayli paralar verdi. Hatta Hasan Mustansır'ı te'mîn için "Ya siz vefat edecek olursanız kimi imâm tanınmalı?" dediğinde Mustansır da nezdinde hâzır olan oğlu Nizâr'ı göstererek "Benden sonra halka imâm olacak budur." demiş idi. Hâlbuki Mustansır'ın maksadı başka, Hasan Sabbah'ın emeli bütün bütün başka idi.

Mısır'dan çıktıkdan sonra Suriye ve Diyarbekir taraflarını devr iderek Bağdad'a ve oradan da Horasan'a ve andan Kaşgar'a ve Mâverâünnehir'e kadar şedd-i rahl ile gezüp dolaşdığı yerlerde muhâkeme-i fikriyyeden âciz olan zu'afâ-yı ümmeti izlâl ve mezheb-i bâtilını tervîc ü neşre ikdâm iderdi. Bu vechle her gittiği yerde kendisini tanır ve mezhebini takdîs ider adamların mikdâr-ı matlûb olan dereceyi bulduktan sonra 473 târîhinde Alamut Kal'ası'na** dâhil olmuş idi. Kal'a metânet ü rasânetce fevka'l-gâye bir binâ olduğu gibi mevki'en dahi gayet sarp ve sa'bû'l-vüsûl idi.

Hasan Sabbah bu kal'ayı gördüğü gibi işine el vireceğini anlamış ve kendisine makarr-ı hükûmet itmek üzere intihâb itmiş idi. Husûsen halkın akîde vü mişvârını istizmâc eylediğinde fikr ü heveslerini kendi arzûsuna muvâfık bulmağla orada ikâmete karâr verdi. Ve âdet-i me'lûfesi üzere daima salâh ü takvâ izhâr iderek ve sûfiyâne hırkalar ü amâmeler iktisâ eyleyerek şeytâneti şeyhâne bir tavır ve kıyâfetle icrâdan hâlî olmazdı. Bu takrîble binlerle sâde-dil gizlice kendisine ittibâ eylemesinden cemâ'ati, maksadını i'lân emrinde kendisine kifâyet edecek raddeye bâliğ olmuş idi.

Alamut Kal'ası o zaman Şereşâh Ca'fer'nin zîr-i hükmünde olarak tarafından mansûb olan Âmil ise bir memleket umûrunu idâreye kâfi cerbeze vü iktidâra mâlik olmak şöyle dursun âdetâ belhâ-yı rûzgârdan olmasından Hasan Sabbah'ın ârâyış-i riyâ vü takvâsına halkdan ziyade i'timâd-ı samîmî hâsıl eylemiş ve enfâs-ı müteberrikesinden istifâde ümidiyle daima nezdine giderek hüsn-i teveccühünü istidâ eylemekte bulunmuş idi.

Hasan, maneviyâtını mevki-i fi'le koymak zamanının hulûl eylediği bir günde ikâmetgâhına giderek selam virdikten sonra "Artık bu yerde işin kalmadı. Bu kal'a ba'demâ benim zîr-i hükmümde bulunsa gerekdir. Fakat sana bir saat mühl verdim. Emvâlini toplatup beğendiğin semte gidebilirsin." demiş idi. Âmil ise Hasan'ın bu sözlerini latîfeye haml ittigidinden bir çehre-i hamîkâne ile güler idi.

Fakat Hasan her vaktini tavrının fevkinde bir mekânetle havâs-ı ittibâ'ından birine, "Var halka i'lân eyle! İşte ben kal'aya mâlik oldum." diye hitâb ü emr eylediğinde Âmil bu sözlerden bir gerçeklik hiss iderek "Siz ne yapıyorsunuz!" falan dimeğe âgâz eylediği sırada çünkü memleket halkının yüzde doksanı kendisine tâbi bulunmasından Hasan'ın teşebbüsünü istihbâr idenler fevc fevc dârü'l-hükûmeye şitâb ile Âmil Ma'hûd'u yaka paça memleketden dışarı atdılar ve bir saat sonra mâlik olduğu eşyâ vü emvâl-ı menkûlenin kâffesini bir hılâli zâyi' olmaksızın âilesiyle beraber kendisine teslim eylediler.

** Bu bir kal'adır ki Kazvîn eyaletinin garb tarafında Sîn Nehri'yle Sultâniyye arasındadır. Dâ'i-i kebir diye ma'rûf olan Hasan bin Zeyd Taberistan hakimi iken 246'da binâ itmiştir. Aslı Âlâmût'dur. Deylem halkı lisânında Âlâmût "Ta'lim-bâz" ma'nâsındadır. Kal'anın bulunduğu mahalle ve havâlisine "Tâlûkân" dinir. (Yazarın dipnotu.)

Hasan Sabbah bu vechle kal'aya mâlik olduğu günden i'tibâren tasmîmâtını icrâya mübâderetle dolaşdığı memâlikin her birine emr-nâmeler istâr iderek mezheb-i bâtilını kabûl iden 'avanâtından işe yararlarını celbe ibtidâr eyledi.

Hasan'ın Alamut'da i'lân-ı hükûmet ve memalik-i İslâmiyyeye irsâl ve emre mübâderet eylediği haberi Nizâmü'l-mülk'e vâsıl oldukda damadı Ebû Müslim'i -tiynet- şînâslıkdaki fetânetini takdîr ile kal'anın muhâsarasına kifâyet idecek mikdâr 'askere serdâr iderek sevk eylemiş ve Ebû Müslim Talukan'a vâsıl oldukda egerçi mûna'at-ı mevki'yyesi hasebiyle askerinin vusûlü kâbil olamamış ise de kal'anın hâricle olan münâsebetini kat' ile muhâsarasına şiddetle mübâderet eylemiş idi. Hasan ise uğrayabilmesi muhtemelâtdan olan her belânın def'-i esbâbını evvelce tedârik itmedikçe hiçbir şeye teşebbüs etmemeyi şî'âr idinen devr-i endîşândan bir dâhiye-i rûzgâr bulunduğu cihetle hışmının tedâbîrini neticesiz bırakacak ve binâen'aleyh tazyik ve muhâsaradan kendisini kurtaracak sûrette bir tedbîr-i iblîskârâneye teşebbüs eyledi. Şöyle ki: Kal'anın muhâsarasından evvel itâre vü irsâl için celb ile usûl-ı mahsûsuna tevfikeyen karanlık bir mahalde habs eylediği güvercinlerden birine bir mektûb rabt iderek uçurmuş ve güvercin me'vâ-yı kadîmine rücû' eyledikde mektûb nigezbânları² olan fedâ'îlerin eline geçmiş idi, açup me'line matla' olduklarında emr olunan hizmetin icrâsına her biri iddi'â-yı rüchân itmeye başladı. Hizmet ise Nizâmü'l-mülk'ü i'dâm itmekden 'ibâret idi. Beynlerine düşmüş olan ihtilâfî kur'a ile fasl itmeğe karâr verdiler. Kur'a ise 'Ebû Tâhir Errânî'³ nâmında ve on dokuz yaşında Deylemli bir fedâ'îye isâbet eylemesiyle merkûm sürûrundan raks itmeğe başladı.

Âtîde görüleceği vechle bu fedâ'î fırkasına mensûb olanlar birinin i'dâmına me'mûr oldukları vakit bu uğurda ölmeyi sağ kalmağa tercih eylediklerinden teşebbüsât-ı mel'ûnânelerinde ekseriyâ muzaffer çıkarlar idi. Binâen'aleyh Ebû Tâhir derhâl hareket iderek Nizâmü'l-mülk'ün bulunduğu mahalle şitâbân oldu. Binâen'aleyh 485 senesi şehr-i ramazânın dokuzuncu günü mahall-ı maksûda vâsıl olmuş ve irtesi günü akşam namazından sonra ve rivâyet-i uhrâya göre gece sâ'at üç sularında, ki ramazânın on birinci gecesidir; Nizâm ba'de'l-terâvîh hâbgâh ittihâz eylediği çadıra giderken ber-takrîb yanına sokularak, müşârün-ileyhi hançer ile şehîd itmiştir.

Bu haber-i müdhîş Alamut muhâsarasıyla meşgûl olan Ebû Müslim ordusuna bir zamanda vâsıl oldu ki mahsurlar şiddet-i tazyîkden nihâyet dereceyi bulan açlığa tahammül idemeyerek o gün teslim olmak üzere idiler. Hâlbuki vak'anın şuyû'u üzerine 'asâkir arasına bir velvele-i a'zamî ve nâ-kâbil-i tasvîr bir perîşânlık düşerek orduya müte'allik olan mühimmâtlarını dahi terk ile ric'at itmeğe başladılar.

Hasan Sabbah ise dakîka-be-dakîka bu hâdisenin vükû'una intizâr itmekte idi. Ordunun bu vechle nâgehânî hâsıl eylediği herc ü merc hâlini kal'adan temâşâ eyledikde etbâ'ına hitâb ile 'Bundan sonra her husûsda muvâfakkiyetimiz mukarrerdir. Zira düşmanlarımızın en kavîsini ve en müdebbirini dünya yüzünden kaldırmağa

² Bu kelime metinde "نهكياتلری" şeklinde yazılmıştır. Fakat cümlelerin anlamından kelimenin "nigezbânları" şeklinde olması gerektiği kanısındadır.

³ Bu kelime metinde "ابوطاهر الادنى" şeklinde yazılmıştır. Fakat Nizâmü'l-mülk'ü öldüren kişi kaynaklarda "Ebu Tahir Arranî" şeklinde geçmektedir.

muvâffak olduk. ‘‘ didikten sonra halkdan birtakımını dışarıya çıkararak ordugâhda terk olunan erzâki kal‘aya taşıtdırdı.

Bu hâdisenin otuz üçüncü gününde Melikşâh dahi vefat itdiğinden Hasan Sabbah için bu vakı‘a mukaddime-i devr-i futûhât ü istîlâ olmuşdur. Çünkü Melikşâh‘ın vefatını mute‘âkib evlâdi beynine tefrika düşerek Devlet-i Selçûkiyye‘de tezelzül emâreleri hiss olunmağa başlamış; yani zuhûr idecek düşman-ı hâricî ile uğraşmaktan ziyâde dâhilen tâc u taht nizâ‘ları meydan almasından birbirleri ‘aleyhine muhârebeler açılmış idi!...

Hasan Sabbah ise teşebbüsât u tasmiâtında muvaffakiyete şu zamân-ı fetretten özge vakt-i fırsat olmayacağını bildiğinden birinci hareketinde Kuhistan vilâyetine mâlik oldu.

Vaktiyle Horasan vülâtından olan Benî Sihûr sülâlesinden (Münevver) nâmında bir adam ol havâlîde bulunan ‘aşâire riyâset iderek sagîr ü kebîre mutâ‘ olmuş idi. Ümerâ-yı Melikşâh‘dan (Gülsarih)⁴ Kûhistân valisi olduğu zaman halka cevr ü zulm itmek mesleğine sapmış ve hatta Münevver‘in hüsn ü cemâl ile meşhûr olan kız kardeşini dahi ‘ala tarîkû‘l-gasb tasarrufa kalkışmış idi. Münevver bu yüzden çaresiz kaldığı ve Hasan Sabbah ise daire-i inkiyâdına dehâlet edenlere mu‘âmele-i himâyetkârânedan asla şaşmadığı cihetle ‘âilesiyle beraber Hasan Sabbah‘a ilticâ eylemiş idi. Hatta merkûm Münevver Hasan‘ın re‘âyâsı hakkındaki ‘adâletini fevka‘l-gâye tahsîn eylediğinden, Kûhistân halkının dahi bu ni‘metden istifâdesine hizmet maksadıyla Kûhistân mülhakatına mektûblar irsâl iderek Hasan‘ın etvâr-ı ‘âdilâne vü muhikkânesini medh ü senâ ve halkı kendisine itâ‘ata teşvîk ü iğrâ itmekle az zamân içinde o havâlîdeki kılâ‘ ü bikâ‘ın kâffesi suhûletle Hasan Sabbah‘ın zîr-i idâresine geçdi. Ve gitdikçe iktisâb-ı kuvvet iderek memalik-i mücâvire vü ba‘îdeden birçoğuna halifeler irsâl iderek halkı hafiyen kendi mezhebini kabûle ve Mısır‘daki Mustansır-ı ‘ulvînin itâ‘atına da‘vet itmeğe başladı.

Me‘mûr eylediği herifler ise Cizvit⁵ veya Protestan misyonerleri gibi gezdikleri yerlerde sâde-dilânın⁶ celb-i kulûbuna muvaffak olduklarından her mahallde Bâtiniyye taraf-gîrânından geçilmez olmuş idi.

Bu halifelere (Du‘ât) tesmiye itmişti. Bunlardan bir tarafa me‘mur olanların yanına bir iki nefer de fedâ‘i (yani kâtil) terfîk itme kâ‘idesi idi. Du‘ât takımının Hasan Sabbah‘dan aldıkları ta‘lîmât, Bâtiniyye mezhebinin mukaddemât-ı ahkâmı bir kere bir adama telkîn olunduğu hâlde mükellef tarafından redd değil hatta cüz‘i te‘emmül izhâr idilecek olsa o adamın hayâtı câiz olmayacağından ne sûretle olursa olsun i‘dâmı çaresini bulmaktan ve bundan maksûd ise mezâhibin kâffesini İsmâ‘îliyye mezhebinde cem‘ itmekden ‘ibâret idi. Bu sebeble Du‘ât fırkası me‘mûr tebliği oldukları mezhebin hilâfında bulunanları değil tereddüdsüzce kabûl itmeyenleri dahi refâkâtlarında bulunan fedâ‘îlere öldürtmekten asla ictinâb itmezler idi. Git gide bir hâle geldi ki Horasan ve Isfahan ve ‘Irak-ı Acem‘de birçok memâlik halkı bunlara ittibâ‘ iderek mikdârları milyonlara bâliğ oldu. Hatta Melikşâh‘ın oğlu ve halefi Berkyaruk‘un ‘asâkir ü umerâsından bir hayli kimseleri dahi iğfâla muvaffak olduklarından, ‘inde‘l-iktizâ üzerlerine sevk olunan ‘asker tâbi‘ oldukları devletin maksadından evvel

⁴ Bu kelime metinde “كلسارخ” şeklinde yazılmıştır. Ancak kaynaklarda Melikşah emiri “Emir Gizil Sarig” olarak geçmektedir.

⁵ 16.yüzyılda ortaya çıkmış Katolik bir tarikat.

⁶ Kelime metinde “ساده لانك” şeklinde yazılmıştır. Ancak cümlemin anlamından kelimenin “sâde-dilânın” şeklinde olması gerektiği kanısındayız.

bunların selâmetine hizmet ederler idi! Binâen'aleyh bu hâlleri Berkyaruk'un birâderi Sultân Muhammed tamamiyla bildiği ve Hasan Sabbah'ın ise şiddetle 'aleyhinde bulunduğu cihetle daima eline geçen Bâtınîleri nev' nev' işkencelerle katl ü i'dâm ve bu sûretle intikâm eyler idi. Hatta hicretin 492 senesinde bunlardan birçoğu İsfahan'da der-dest idilmekle cümlesi ateşe atdırılmışdı. Ve hatta bu mel'ûnların birkaç seneler İsfahan'da itmedikleri şekâvet kalmamış olduğunu ve öldürdükleri bîçârelerin kimler ve mikdârları ne kadar idüğünü muahharen kendilerinin meskenlerinde zuhûr iden eşyâdan anladılar.

Müşârün-ileyh Sultân Muhammed'in Bâtınîler hakkında icrâdan girü durmadığı hârekat-ı şedîdeyi ta'tîl maksadıyla Hasan Sabbah'ın bir hayli fedâ'î sevk iderek müşârün-ileyhin Bâtınîler 'aleyhine me'mûr ittiği serverân-ı İslâm'ı birer ikişer şehîd ittirmesi ve bâhusûs müşârün-ileyh Berkyaruk'u bazı kurenâsının "Halk sultânımıza da Bâtınîlere de mâ'ildir diyorlar. " yollu sözlerle igzâb itmeleri üzerine memleketde Bâtınîlik ile mütehhim ü su-i zann altında bulunan adamların 'umûmunu toplatarak bir meydan-ı vâsi'ada iş'âl itmiş olduğu ateşe ilkâ ile birer birer ihrâk ü i'dâm ittirmiştir.

Bu vak'adan biraz sonra Berkyaruk'un diğeri birâderi Melik Sencer ki o âvânda Horasan valisi idi. Ümerâsından (Bozkuş Beg)⁷ nâmında bir sergerdeyi külliyetli 'askerle Bâtınîyeye memâlikine sevk iderek birçok melâ'îni katl ü i'dâm ve bir hayli memleketlerini tahrîb ü nisvân ve emvâlını seby ü igtinâm ile (Tabes)⁸ şehrini bir müddet muhâsara ve halkını fevka'l-gâye dūçâr-ı müzâyaka itdirmiştir. Ve 497'de tekrar Tabes'e 'asker sevk iderek memleketi evvelkinden daha şedîd sûretde muhâsara itirdiği gibi kal'ayı da külliye tahrîb ve etrafında bulunan yerleri ihrâk ile Bâtınîleri hemân 'amâmıyla kal' u kam' itmek raddelerine gelmiş idi. Ne fâide ki serdârları "Bozkuş Beg" bu vechle melâ'îni Bâtınîyeyi hâk-sâr eylediği bir zamanda Sultân Sencer'in ümerâsı tâife-i ma'hûda ile ba'demâ kal'a binâ itmemek ve silâh satın almak ve taşımamak ve hiçbir ferdi mezheb-i bâtıllarına da'vet eylememek esâsları üzerine mu'âhede 'akd itmiş olduklarından sergerde-i müşârünileyh 'avdete mecbûr olmuş idi. 'Ulemâ-yı 'asr ise bu mu'âhede-i fâsideden dolayı i'tirâzât-ı şedîdeye âgâz ile Sultân Sencer hakkında ta'n ü teşnî'de ve hatta Bâtınîlere tarafdâr olduğu zannında bulundular.

'Ulemâ vü 'ukalânın bu ta'rîz ü teşnî'de hakları var idi, çünkü Bâtınîler ervâh-ı habîse gibi her bir mahalle hulûl ile bin dürlü mel'anet ihdâsına muktedir ve her dürlü merâmlarını icraya sâ'î vü mütecâsir bir tâife olduğu hâlde meselâ "Bıçak almayın ve taşımayın!" gibi esasen hükümsüz bir kavı ile makâsıd-ı fâsidedelerinden vazgeçmeyecekleri ve belki bu 'ahd sâyesinde tedâbîr-i ihtiyâtkârâne ile evvelkinden ziyâde iktisâb-ı kuvvete çalışacakları ma'lûm idi. Ne çâre ki her ne maksada mebnî ise bu mu'âhede-i bir kere 'akd itmiş bulundular. Sultân Sencer ise hakikaten bahâdir ve tehdîni îkâ'a kâdir bir server olmakla beraber bu gürûh-ı fâsidedin 'ale'l- infirâd 'adüvv-i cânı bulunduğu ve ümerâsının ittifâk arasıyla karâr verilen şerâit-i mebhûsadan birçok ta'rîzâta uğramış bulunduğu hâlde yine 'ahd-şikenlik gibi bir denâeti öyle bir tâife-i bâgiyeye karşı dahi irtikâb itmeyerek zarûrî kabûl ve sükût eylemiştir.

⁷ Bu kelime metinde "برغش بك" şeklinde yazılmıştır. Ancak bu kişi kaynaklarda Emir Bozkuş Beg olarak geçmektedir.

⁸ İran'ın Yezd Eyaleti'nde bulunan bir şehir.

Bu mu'âhede-i fâsideden sonra Hasan Sabbah firkalarını teksîr iderek harekât-ı mel'anetkârânesinde evvelkinden daha şenî' sûretde devâma başladı. Çünkü bu aralık Bozkuş Beg vefat itdiği gibi Melikşâh evlâdı beynine dahi yeniden nifâk düşdüğünden birbirine karşı açdıkları muhârebât ile iştigâlden Bâtınıye firkalarının istisâliyle uğraşmağa vakitleri yok idi. Binâen 'aleyh Hasan Sabbah şu gavâilden intihâz-ı fırsatla birçok memâlike bir hayli müsellağ firkalar sevk iderek nice rü'esâyı ve kendi 'akîde-i dâllelerini redd ü ibtâl ile meşgûl olan nice efâzil-i İslâm'ı birer sûretle katl ü i'dâm ve tarîk-i hacı sed ve şeytân-pesend birçok şakâvetler icrâ itirmiş ve elliden ziyâde memâlik-i İslâmiyeyi fidyeye necât makâmında senevî bir virgüye rabt eylemiş idi. Nihâyet 499'da Sultân Muhammed bin Melikşâh gavâil-i mühimmesinden âsûde kalınca eşrâr-ı bâtinîyyenin kâmilen mahv u ifnâsı maksadıyla bî'z-zât kendi idâresi altında cem' itdiği cesîm bir kuvve-i harbiyye ile (Şahdiz) didikleri kal'ayı ki Hasan Sabbah'ın mu'allimzâdesi Ahmed'in idâresinde idi bir müddet muhâsara ve nihâyet derecede tazyîk sayesinde feth eylediği gibi Ahmed'i dahi derisini yüzdürerek i'dâm ve meydân-ı 'inâdda sâbit-kadem olan Bâtınîleri 'umûmen kılıcdan geçirerek icrâ-yı intikâm eylemiştir.

Ahmed'in bu vak'ada ortadan kalkmaklığı Hasan Sabbah'ın tamamıyla istiklâlini mucib olduğu cihetle mumaileyh 500 senesinde Bâtınîlerin 'umûmuna hâkim ü mutâ' olmuşdur.

Hasan cemâ'at-ı bâtinîyyenin birkaç sene içinde 'ukûbetden 'ukûbete, hezîmetden hezîmete uğradığı halde yine 'azminde sebât ve bilâd u âhâlî-yi İslâmiyye hakkında mu'tâdi olan tahrîb ü ifsâdda devam itmesine mebnî 505'de Sultân Muhammed serdâr-ı meşhur Anuştegin ile yüz yigirmi bin 'asker sevk eylediğinden birkaç kal'alarını zabt ve zîr u zeber itdiği ve dârü'l-mülkleri olan sâlifü'z-zikr Alamut kal'asını dahi tamâm 5 sene 7 mâh muhâsara ile teslîme mecbur eylediği bir zamanda vefat itmekle evvelki gibi orduya yine perîşânlık düşerek bu kadar zahmet ü himmet neticesiz kalmıştır.

Sultân Muhammed'in vefatına mebnî yerine cülûs iden Sencer ki Irak Selçûkîleri içinde gelen e'âzım-i selâtînden ma'düddur; 511'de bir ferd kalmayınca kadar Bâtınîlerle uğraşmak üzere tedârikât-ı 'azîmeye teşebbüs itmiş ve bu teşebbüsâtını gayetle ihfâ eylemiş ise de Hasan Sabbah'ın her tarafa me'mûr itdiği câsûs firkasından gerek Melik Sencer'in ve gerek ümerâ-yı devletinin devâirinde lâ-akall birer ikişer adam bulunduğundan Bâtınîler 'aleyhindeki tasmîmâtı Hasan Sabbah'a bildirmişler idi. Çünkü bunun bir memlekete değil hatta bir dâireye ta'yîn itdiği câsûsları biri birini tanımadıklarından Hasan vârid olan muharrerâtın 'umûmen yekmâl olduğunu görünce vak'anın sıhhatında iştibâh itmeyerek o anda zihninde şu teşebbüsât-ı cesîmeyi ta'til idebilecek bir tedbîr-i şeytânetkârâne tasavvur ve derhâl mevki'-i fi'le koymağa mübâşeret eyledi. Şöyle ki:

Fedâîlerin en müsta'id ü fatînlerinden (Sühûm) nâmında bir delikanlıyı ihzâr ile her biri biner altını hâvî on torba i'tâ iderek şifâhen bazı şeyler ta'lîm eyledikten sonra Melik Sencer'in payitahtına göndermiş idi. Merkûm Belh'e vâsil oldukda çünkü kendisi zekâ vü fetâneti nisbetinde mâlik-i hüsn ü melâhat ve sâhib-i 'irfân ü belâgat bir delikanlı olmasından her kim olsa temâşâ-yı dîdâriyle müteleziz olur; ve bir iki kelime te'âtî idenler lisânındaki talâkatı sîmâsındaki letâfetle mütenâsib bularak musâhabatdan bir lahza dūr olmamağı arzûda bulunur idi. Elbise vü kıyâfeti muntazam, terbiye vü zarâfeti mükemmel olan bu civân Belh'in ekâbiriyle görüşdüğü gibi Melik Sencer'in huddâmından bir ikisini de bazı tuhaf u tefârik ihdasıyla kendine celb eylemiş ve

bunların vesâtiyle Sencer'in civâr-i hâssesinden biriyle mülâkât iderek birçok hediyelerle beraber sâlifü'z-zikr biner altunluk torbalardan beşini i'tâ ile kıza bir de hançer teslim itmiş ve bunu ber-takrîb habgâh-ı Sencer'in ortasına saplamağı iltimâs eylemiş idi.

Kız merkûmun bu teklîfini gûyâ mîzân-ı 'akl ile sencîde iderek bunda efendisine bir gûne ihânet mutasavver olmadığına hükm eyler ve hançeri kabûl ile o gece odanın ortasına saplar. Sabahleyin Sencer uykudan uyanup da orta yerde saplı olan hançeri görünce -çünkü Bâtîniyye fedâ'ilerinin itmedikleri mel'anet kalmadığından bunların şerrinden muhâfaza-i nefis için müte'addid mu'temed pâsbânlar ta'yîn eylemiş olduğu hâlde yine tâ hâbgâhına kadar girmeğe mütecâsir olmalarından- fevka'l-gâye ürkümüş ve husûsen o gün ümerâsına bu vak'ayı ifadeye âgâz eylediği sırada Hasan Sabbah imzasıyla aldığı bir mektûbda ise "İşitdim ki bizim 'aleyhimizde tedârikât-ı harbiyye ile meşgûl imişsiniz! Fakat mülâhaza itmiyor musunuz ki sîneniz hançerin halîde bulunduğu mahalden serd değildir."*** 'ibâresini hâvî bulunmaklığı havf ü helecânını teşyîd iderek o anda tedârikât-ı harbiyyenin ta'tîlini emr ile bir daha Bâtînîler 'aleyhinde bulunmamıştır.

Hasan Sabbah Melik Sencer'i bu desîse-i iblîsâne ile teşebbüsâtından men' ve tahvîfe muvaffak olduktan sonra her dürlü gavâilden âzâde vü müsterih olmuştur. Zira Hasan'ın taht-ı hükmünde bulunan mahaller 'Irâk Selçûkîlerinin mâlik oldukları bilâda civâr ve bu devlet ise 'Irâk ve Türkistan ve Mâverâünnehir taraflarına kadar müstevlî şevket ü satvet cihetiyle düvel-i İslâmiyyenin cümlesine fâik ve kavî'ül-iktidâr idi. Binâen'aleyh böyle bir satvet-i kâhire sahibi hükûmetle pençeleşmek Hasan Sabbah'a göre düşvâr olduğu gibi mezheb-i Bâtîniyi ezhân-ı halkda te'yîd eylemek için te'lifât ile uğraşmaklığı da elzem idi. Vâki'an Hasan Sabbah -velev ne kadar satvet ü miknet sahibi olur ise olsun- muhâlifleriyle uğraşmaktan ictinâb eylemez ve hatta kullandığı desâis-i gûn-â-gûn sayesinde teşebbüsâtının onda biri neticesiz kalmaz idi. Fakat her bir umûra kendisi nezâret ve her müşkülü kendisi hall eylemeğe mecbûr olmaklığından mezheb-i fâsidine lazım olan te'lifât ile iştigâle vakit bulamıyor idi. Sultân Sencer gâilesinden bu vechle emîn olduktan sonra halvethânesine kapanarak altı sene mezhebine müte'allik iktizâ iden kitâbları tasnîf ile meşgul olduğu halde 518 senesi Rebî'ü'l-âhîr'inde vefat etmiştir.

Sinni altmışla yetmiş arasında ve zuhûru ise 485 senesinde olmasından 32 sene bu vechle hükûmet ve ifsâd-ı 'akîde-i ümmet eylemiştir.

Hasan Sabbah şehâmet ü mehâbet ve mekânet ü metânetle mecbûl ü mülûk-ı Yemen'den (Zûnevâs Himyerî) neslinden olduğu kendisinden menkûl idi. Fakat târîh bu kavli inkâr ider.

Nakliyyâtdan 'ilm-i tefsir ü hadîs ü fikhda ve 'akliyyâtdan kelâm ü mantık ü hikmet ü hendese ü hesâb ü hey'etde fevka'l-gâye kâmil idi. Fakat tefsir ü hadîsdeki kemâlini kendi meslek ü mezhebine müte'allik 'akâid-i bâtilayı tervîcde su-i isti'mâl etmiştir.

*** *Sahâifü'l-ahbâr* c.2, s.474. (Yazarın dipnotu.)

35 sene hükûmeti esnâsında topu iki def'a mesireye gitmiş ve âhir-i ömründe altı sene imtidâd eden ihticâbî zamanında fakat bir kere dışarıya çıkmamıştır.

İ'tikâdî zındikâne olarak (hâşâ) nusûs-ı Kur'ânîyenin zâhiri maksûd olmayup ma'ânî-i bâtinîyesi murâd olduğunu ve anın dahi bâtını hem icrâ-yı ma'ânî-i bâtinîye tevîd eylediğini i'lân ider ve bu siyâk üzere efkâr ve makâsîd-i dallesini mürevvic te'vilâtı hâvî kitâblar te'lîf eylerdi. Mezhebinde o derecelerde tasallub ü riyâ ve o mertebelerde tecellüd ü takvâ izhâr iderdi ki hatta bir gün mezheb-i mütehhezi hilâfında bir hareket-i cüz'iyede bulunan bir oğlunu hadd-i ikâmesiyle değnek altında öldürmüştür. Hele evâil-i hâlinde mizâc-gîrlikteki mahâreti bir mertebede idi ki seyâhat itdiği memâlikin e'âlisine edânîsine, 'ulemâsına üdebâsına, hâsılı sûfîsine mülhidine murâd-ı vechle tereddüd peydâ idebilir ve her kiminle mülâkat eyleyecek olsa kendisini makbûl idecek sûretde tavr u lisân izhâr ü isti'mâl ider idi.

Bazı Frenk müverrihleri Hasan Sabbah ile Nizâmü'l-mülk'ü bir hocadan yani merkûmun pîşvâsı olan Abdülmelik-i mülhiden ta'allüm-i ulûm itmiş iki refik olmak üzere beyân iderlerse de bunun külliyyen aslı yoktur. Zira İslâm târihlerinde bilâ-tefâvüt muharrer olduğu üzere müşârün-ileyh Nizâmü'l-mülk 408 târihinde tevellüd eylediği gibi Hasan Sabbah'ın mukayyed olan târih-i zuhûr ve suret-i hükûmetine göre aralarında 35 seneden ziyâde fark olarak Nizâmü'l-mülk'ün evâili ise Hasan Sabbah gibi sehâb-ı rayb u gümân ile mestûr olmayup târihlerin cümlesinde ve hatta terâcim-i ahvâl-i 'umûmiyye lugatlarında dahi musarrah olduğu üzere kendisi âvân-ı sabâvetinden i'tibâren Alparslan ile berâber büyümüştür. İhtimâl ki bu zann Hasan Sabbah'ın zuhûruna yakın bir iki sene müşârün-ileyh tereddüd ve intisâb peydâ itmiş olmasından tevellüd eylemiş olsun.

Merkûmun şenâyi' ü mel'anetinin âlet-i icrâsı olan fedâ'î fırkasına gelince: Bu sınıf bir cemâ'at-ı hafiyeye olarak Katoliklerdeki (Jezuit) fırka-ı meşhûresi gibi ef'âl ve hareketlerinden kimseyi âgâh itmeksizin her dürlü mel'anete tasaddî idebilir idi. Hatta her yerde ve belki hiç me'mûl idilmeyen bir mahalde bunlardan mutlaka bir iki kişi olsun bulunur ve fakat ne kendilerini tanımak kâbil olur ve ne de müteşebbis oldukları husûsât kable'l-icrâ istihbâr olunabilir idi. Bâhusûs dürlü dürlü şekl ü kıyâfetde gezerek kendilerine mahsûs bazı evzâ' ve işârât ile yekdiğerini tanırlar idi.

Memâlik-i mücâvirede bulunan vülât ü selâtînden bi'z-zât kendi ve maksadı 'aleyhinde bulunarak gerek fi'len hezîmetine çalışanları ve gerek ma'na maksadına mâni⁹ olmak isteyenleri ve yahut mezheb-i bâtılı 'aleyhinde reddiyeler te'lîf eden ve zemm ü kadhında bulunan 'ulemâyı haber aldıkca fedâ'îlerden birini musallat iderek elbette bir fırsatını düşürerek anı katl ü i'dâm itdirirdi.

Hasan Sabbah bir maharet-i sehârâne ile bu fedâ'î takımının hayatlarını tasarruf ve 'âdeta canlarını kendisine vakf eylemiş idi. Bunlardan her ne zaman her hangisine "öl" dise o adam kemâl-ı minnet ve fart-ı meserret ile fedâ-yı cân ider idi. Hatta bir gün ehl-i salîb cenerallerinden biriyle cebel-i Lübnân'da vâki' Deyrül-kamer'de Alamut'da vukû' bulan bir mülâkatında fedâ'îlerden bahs açılması üzerine Hasan, "Bunların hayatı benim iki dudağımın arasındadır: Her ne vakt ağzımdan "Öleceksin!" kelimesi sâdir olacak olsa muhâtabım o anda

⁹ Bu kelime metinde "مانق" şeklinde yazılmıştır. Ancak anlam gereği kelimenin "mâni" şeklinde olması gerektiği kanısındayız.

kendisini mahv itmeği mütehattimü'l-icrâ bir vazife bilir.“ yollu irâd eylediği kelimâtı isbât için huzurunda evâmirine muntazır olanlardan birine, “Ya ‘Abdullah! Kendini şu burcdan aşağı at!” ve diğerine de “Ya fûlan hançeri gerdenine sokuvir!” dir dimez biri kendisini burcdan kaldırıp atarak bin pâre olduğunu ve diğeri gerdenini delerek debelenmekde bulunduğunu gördükde salibi fart-ı hayretle: “Teb’anızın kalblerine de mâlik olmuşsunuz; işbu dereceyi bulduktan sonra sizin için her muhâl mümkün hükmündedir!” demiştir.

Târîhlerin rivâyetine göre fedâ’î sınıfı ‘umûmen gençlerden ‘ibâret imiş. Ve anlara dâima neş’et-i sâniyede dâhil olacakları na’îm-i safâ ve sürecekleri ezvâk-ı lâ-tahassul¹⁰ mevâ’iz-i füsûnkârâne ile medh ü ittirâd ider ve hatta evsâfında bulunduğu cennât ü lezzâtın nümûnesini –fakat anları iknâ’ eyleyecek sûretde- dünyâda irâe eyler imiş.

Mervîdir ki Alamut kal’asında kendi ikâmetgâhı dâhilinde tanzîm itirdiği bağçeye her beldeden ezhâr-ı gûn-â-gûn celbiyle orasını her dem bahâr hâline getirmiş ve müte‘addid musanna‘ kasrlar ve ‘itriyyât nisâr ider fevâreler selsebiller ile tezyîn itirdiği gibi nisvânı hüsn ü ân ile meşhûr olan memleketlerden getirdiği en müstesnâ bâkirleri dahi o bağçeye doldurmuş ve Şeddâd’ın mütevâtir olan riyâz-ı cennetine nazîre yapmıştır.

Fedâ’îleri huzûruna celb ile muva‘aza ibtidâr itmezden evvel haşâş ma‘cûnu^{***} yedirir ve cinânın evsâfına hasr-ı lisân ile ezvâk-ı gûn-â-gûnunu vâsf ve takrîr ider imiş.

Zira kendisi pek belîğ ve hûlyâyı hakikat şeklinde tasvîr itmekde mâhir olmasından gâh hakîmâne ve gâh şâ’irâne ta‘bîrât ile bîçârelerin zihinlerinde zâten esrâr kuvvetiyle sûret bulmakda olan hayâlâtı bu vechle bir kat daha tevsî’e muvaffak olduktan sonra bu hizmete tahsis itdiği dilsiz hizmetkârlar ma‘rifetiyle birer birer cennetine idhâl idermiş.

Orada ise bir müddet meşgûl-ı ‘ayş u safâ olarak tamam ‘akıları intizâm bulmağa başladığı sırada bu def’a da ma‘cûnu kızlar virerek keyflerini tazeledikten yani yine hûlyâya dalarak şu‘ûrlarını gâib itdikden sonra dilsizler vesâletiyle Hasan’ın halvet-hânesine nakl olunarak mu‘ahharen esrârın hükmü zâil olup da kendilerini üstâdlarının huzurunda bulunca meşhûdât-ı vâkı‘alarını Hasan Sabbah’ın mâlik olduğu kuvve-i kudsiyyeye haml iderler imiş.

Binâen‘aleyh bu dürlü şa‘bda bâzâne harekâta firîfte olan gençler ölümü bu dünyâ-yı fâniden öbür dünyâ-yı hayâlîye intikâlden yani na’îm-i safâda huzûr-ı bâl ile zevk-i câvidânîden ‘ibâret zann eyledikleri için Hasan Sabbah’ın evâmirini dakika fevt itmeksizin kemâl-ı minnetle icrâ iderler idi.

Merkûmun ictihâd itdiği mezheb-i Bâtînî ve te’sîs itdiği hükûmet 132 sene devam iderek, nihâyet 617 târîh-i hicrîsinde Hülâgû tarafından hükûmetleri zîr ü zeber ve bir dil kalmayınca kadar ‘umûmen Bâtînîlerin demleri

¹⁰Bu kelime metinde “تحصا” şeklinde yazılmıştır. Ancak anlam gereği kelimenin “tahassul” şeklinde olması gerektiği kanısındayız.

^{***} Haşâş esrâr dinilen nebâtın ki tercümesi kenevirdir. Sahn olunmuş yaprağına itlâk olunur. İslâm târîhlerinde fedâî fırkasında bulunanlar bu sebebden haşâş diye yâd olunmuşdur. Hatta Fransız lisânında (kâtil) ma‘nasına olan (assassin) lafzı haşâş muharrefidir. Zira Fransız kitapları Hasan Sabbah fırkasını kâtil ma‘nasını murâd ile assassin diye yâd iderler. Ve hatta Volter lûgat-ı felsefiyatında assassin kelimesinin haşâş muharrefi olduğunu izâh itmiştir. (Yazarın dipnotu.)

heder idilmiştir. Hülâgû'nun bunca ef'âl-ı hûn-rîzânesi arasında şâyân-ı sitâyîş bir fi'li var ise o da bu fırka-yı dâlleyi mahv ve istisâlidir dinilebilir.

Temme

SONUÇ

Tercüme-i hâl yazımının önemli isimlerinden biri olan Ebüzziya Tevfik, Batı ve Doğu Medeniyetlerine ait isimlerin toplum tarafından tanınmasında büyük rol oynamıştır. Latin harflerine aktardığımız bu çalışmada da Hasan Sabbah'ın "Tercüme-i hâl"ini ele almıştır. Çok sayıda ismin tercüme-i halini Türk kültürüne kazandıran Ebuzziya Tevfik, böylece hayatı merak konusu olan Hasan Sabbah'ın tanınmasına vesile olmuştur.

Tarihte gizemli bir kişiliğe sahip olan Hasan Sabbah'ın hayatı insanlar tarafından merak edilmiştir. Ebüzziya Tevfik tarafından Hicri 1300 (Miladi 1882-83) yılında yazılan bu eser Hasan Sabbah'ın hayatı hakkında genel bilgiler ihtiva etmesi bakımından dikkate değerdir. Bu biyografik eser, içerdiği bilgiler bakımından Hasan Sabbah'ın hayatı hakkında günümüze intikal eden bilgilerle önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Müellif, Hasan Sabbah'ın hayat hikayesini anlatırken zaman zaman onun hakkında anlatılan rivayetlere de başvurmaktadır.

Ebüzziya, Hasan Sabbah'ın hayatını anlatırken "iblis, sapık, mel'un, yoldan çıkmış, din düşmanı..." anlamlarına gelen sıfatlar kullanarak objektifliğini yitirmiştir. Müellifin öznel ifadeler kullanması onun Hasan Sabbah'a bakış açısını da bize göstermektedir.

Anlatım tekniği olarak açıklama ve öyküleme tekniklerini bir arada kullanan Ebuzziya, birden fazla bakış açısı da kullanmıştır. Hasan Sabbah'ın hayatını çoğunlukla gözlemci bakış açısı ile aktaran müellif, onunla ilgili öznel ifadeler kullanırken hâkim bakış açısını kullanmıştır. Metinde kullanılan Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin kullanım yoğunluğu dönemin dil anlayışına uygundur.

KAYNAKÇA

Anıl, Yaşar Şahin (2014). Hasan Sabbah ve Alamut Terörü. Ankara: Panama Yay.

Aylar, Mustafa (2017). Hasan Sabbâh ve Camiü't-Tevârih, Tarih-i İsmâîlîyân'da Onun Döneminde Öldürülenler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10(52): 325-334.

Bernard L. (1995). Haşîşiler. Çev. Ali Aktan. İstanbul: Sebil Yay.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik. Hasan Sabbah. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Melih Cevdet Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu K753.

Ebüzziya, Ziyad (1994). "Ebüzziyâ Mehmed Tefvik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 374-378.

Erbaş, Yasemin Hilal (2019). Hasan Sabbah'ın Ortaya Çıkışı ve 1258'e Kadar Siyasi Açından Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray: Aksaray Üniversitesi.

Ocak. Bekir (2019). Ebüzziya Tefvik'in Jean Jacques Rousseau Tercüme-İ Hâli, *Littera Turca* 5(3):471-486.

Özaydın, Abdülkerim (1997). "Hasan Sabbâh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 347-350.

Özkan, Senanur (2019). Nizârî İsmâîlîliğinin Teşekkül Süreci. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Parlatır, İsmail (2011). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Yargı Yayınevi.

Tuğluk, Abdulhakim (2018). Ebüzziya Tefvik'in "Merhûm Nâmık Kemâl Bey" Adlı Eseri (İnceleme-Metin), *Türkiyat Mecmuası* 28(1):179-199.

Tülücü, Süleyman (2006). Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşîler. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26: 213-240.

Yavuz, Nuri ve Kara Abdullah (2019). Bir Fikir ve Siyaset Adamı Olarak Ebüzziya Mehmed Tefvik Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Çalışma. *BELLEK* 1(1):45-52.

Yıldız, Çetin (2019). Ebüzziya Tefvik Tarafından Yazılan İbn-i Sînâ Biyografisi, *Littera Turca* 5(3):538-555.